

Jonas Palionis, Juozas Senkus
Vilnius

JUOZAS BALČIKONIS

(80 metų jubiliejaus proga)

1965 metų kovo dvidešimt penktąją suėjo 80 metų plačiai žinomam lietuvių mokslininkui, pedagogui ir vertėjui, Lietuvos TSR Mokslų akademijos tikrajam nariui profesoriui Juozui Balčikonui. Jau 50 su viršum metų Jubilias vaisingai darbuojasi lietuvių kalbos mokslo ir kultūros baruose, keliasdešimt metų jis taip pat skyrė jaunajai kartai mokyti bei auklėti.

J. Balčikonis gimė 1885 m. kovo 25 d. Ėriškių kaime, mažžemių valstiečių šeimoje. 1898 m. jis baigė Ramygalos pradžios mokyklą ir tais pačiais metais įstojo į Panevėžio realinę gimnaziją. Mokytis jam buvo labai sunku, nes tėvai buvo neturtingi ir negalėjo sudaryti geresnių materialinių sąlygų. Todėl jau iš pat pradžios jis turėjo verstis privačiomis pamokomis ar kitaip kaip užsidirbti duonos kąsnį.

Dar besimokydamas gimnazijoje, J. Balčikonis pradėjo domėtis lietuvių kalbos dalykais ir bendradarbiauti periodinėje spaudoje: rašė trumpas korespondencijas į lietuviškus laikraščius, studijavo vargais negalais susimedžiotą J. Jablonskio 1901 m. gramatiką¹.

1906 m. baigęs Panevėžio realinę gimnaziją, J. Balčikonis nestojo į koki nors tikslųjų mokslų institutą, kur paprastai eidavo realinių mokyklų abiturientai, bet pasirinko Peterburgo universitetą ir čia ryžosi studijuoti slavų filologiją. Šitokio jo pasiryžimo nesumažino nei tai, kad jam, stojančiam į Istorijos-filologijos fakultetą, reikėjo dar išlaikyti lotynų ir graikų kalbos egzaminus iš gimnazijos kurso.

Prieš stodamas į universitetą, J. Balčikonis buvo susipažinęs jau ir su J. Jablonskiu², su kuriuo artimai bendravo ligi pat šio įžymaus kalbininko mirties. Bestudijuodamas Peterburge, jis suėjo į artimesnę pažintį taip pat su K. Būga, tada dar vyresniųjų kursų studentu. Su K. Būga jis ypač dažnai susitikdavo pas doc. E. Volterį, kuris tuomet Peterburgo universitete skaitė paskaitas iš lietuvių ir latvių kalbos ir savo klausytojus neretai kviesdavosi į namus pasikalbėti apie visokius lietuvių kalbos mokslo dalykus. Tokių pokalbių metu K. Būga dažnai klausinėdavęs susirinkusiųosius įvairių tarmių faktų. Iš Ramygalos tarmės jam reikalingų faktų suteikdavęs

¹ Žr. J. Balčikonis, Keletas atsiminimų apie J. Jablonskį, — „Literatūra ir kalba“, I, Vilnius, 1956, p. 20.

² Žr. ten pat, p. 20–21.

kaip tik J. Balčikonis³. Taigi bestudijuodamas slavistiką, Jubilias palengva įsitraukė ir į savo gimtosios kalbos tyrinėjimą, į lietuvių kalbos mokslui bei praktikai reikalingos medžiagos kaupimą.

Studijų metais J. Balčikonis dar aktyviau ėmė bendradarbiauti lietuvių periodinėje spaudoje, o taip pat pradėjo versti į lietuvių kalbą populiarias knygeles. Tada jis rašė ne tik įvairias korespondencijas ir eilėraščius, bet ir mokslinio pobūdžio straipsnius (pvz., 1908 m. buvo paskelbti du jo straipsniai apie K. Jaunių)⁴. Iš jo to meto vertimų minėtina M. Baluckio komedija „Aukso dievaičiai“, išversta iš lenkų kalbos 1908 m.

1911 m. baigęs su I laipsnio diplomu Peterburgo universitetą, J. Balčikonis kurį laiką dirbo lietuviškų laikraščių redakcijose Vilniuje, o nuo 1914 m. spalio 1 d. pradėjo pedagoginę veiklą. Iš pradžios dėstė lietuvių kalbą „Saulės“ draugijos suorganizuotuose suaugusiųjų kursuose Vilniuje, o paskui, pirmojo pasaulinio karo audros nublokštas į Voronežą, – lietuvių ir lotynų kalbas pabėgėlių gimnazijoje. Voroneže jis labai dažnai susieidavo su J. Jablonskiu, kuris karo metu taip pat dirbo toje pačioje gimnazijoje. Tų susiejimų bei pokalbių temos dažniausiai būdavo įvairūs lietuvių kalbos mokslo ir praktikos klausimai.

Po karo grįžęs iš Voronežo į Lietuvą, J. Balčikonis apsigyveno Panevėžyje, kur nuo 1918 m. rugsėjo mėn. pradėjo dėstyti lietuvių kalbą berniukų gimnazijoje ir eiti šios gimnazijos direktoriaus pareigas. Kiek vėliau buvo paskirtas Panevėžio mokytojų seminarijos direktorium, kuriuo išbuvo ligi 1924 metų vasaros. Vadovaudamas Panevėžio gimnazijai ir seminarijai, J. Balčikonis visą laiką labai rūpinosi, kad į šias mokyklas galėtų patekti ir jas baigtų taip pat neturtingų tėvų vaikai. Tuo tikslu jo iniciatyva Panevėžio seminarijos neturtingiems moksleiviams buvo išrūpintas bendrabutis ir kitais būdais teikiama materialinė parama.

Be pedagoginio darbo, gyvendamas Voroneže, o paskui Panevėžyje, J. Balčikonis nepaliovė bendradarbiauęs periodinėje spaudoje, vertęs bei redagavęs grožinės literatūros kūrinius, ypač savo mėgstamas pasakas. Antai 1918 m. išėjo jo redaguotos H. Anderseno rinktinės pasakos, 1921 m. – V. Haugo pasakos ir jo verstas Ž. Verno romanas „Kelionė aplink žemę per 80 dienų“, 1923 m. – Š. Pero pasakos ir keletas smulkesnių vertimų. Į grožinės literatūros kūrinių vertimą jau nuo Voronežo laikų J. Balčikonis įtraukdavo ir savo mokinius. O tai buvo labai svarbu: iš vienos pusės, mokiniai geriau pramokdavo kitų kalbų, o iš antros – jie, patyrusio lituanisto vadovaujami, gerai susipažindavo su savo gimtosios kalbos struktūra. „Šitas leidinys, – rašė J. Jablonskis apie J. Balčikonio redaguotas V. Haugo pasakas, – daug kuo yra labai įžymus. Vertimų redaktorius savo darbu gražiausią duoda pavyzdį kitiems lietuvių kalbos mokytojams: jis įtraukia pačius mokinius į vertimų darbą, tuo pamoko juos ir savos kalbos, tuo duoda ir mokinių knygynams, gerokai aptuštėjusiems šiuo metu, vieną kitą pasaulinės literatūros dalyką“⁵.

1924 m. rudenį J. Balčikonis, kaip jau plačiai išgarsėjęs pedagogas ir lietuvių kalbos specialistas, buvo pakviestas į Kauno universitetą dėstyti bendrojo lietuvių kalbos kurso ir išrinktas docentu. Dirbdamas universitete, jis drauge su J. Jablonskiu atkakliai ir ryžtingai kovojo dėl gimtosios kalbos kultūros kėlimo, dėl gimto-

³ Žr. J. Balčikonis, Atsiminimai apie K. Būgą, – „Literatūra ir kalba“, I, p. 76–77.

⁴ „Lietuvos Ūkininkas“, 1908, Nr. 11 ir „Viltis“, 1908, Nr. 29.

⁵ Jablonskio raštai (red. J. Balčikonis), IV, Kaunas, 1935, p. 281.

sios kalbos dėstymo gerinimo aukštojoje mokykloje. Dėl to atkaklumo bei ryžtingumo jam teko ne kartą sueiti į konfliktus su universiteto administracija, o 1927 m. net pasitraukti iš Humanitarinių mokslų fakulteto.

Kauno universitete J. Balčikonis dėstė ligi 1931 m. žiemos, o paskui liko dirbti tik prie didžiojo Lietuvių kalbos žodyno, kurio vyriausiuoju redaktoriumi buvo paskirtas dar 1930 m. Tiek dirbdamas universitete, tiek įsitraukęs į leksikografinį darbą, jis neapleido ir savo pamėgtos vertimų srities (1925–1926 m. pasirodė jo verstų „Brolių Grimų pasakų“ du tomai, 1937 m. naujas Ž. Verno „Kelionės...“ leidimas ir kt.), be to, aktyviai dalyvavo įvairiose kalbos komisijose, Lietuvių kalbos draugijos veikloje (buvo Terminologijos sekcijos narys, Spaudos kalbos sekcijos pirmininkas), leido ankstesniųjų autorių raštus. Iš pastarųjų ypač didelę reikšmę lietuvių kalbos mokslui ir praktikai turėjo J. Balčikonio parengti ir 1932–1936 m. išleisti J. Jablonskio raštų penki tomai, į kuriuos buvo sudėti bemaž visi nuo „Aušros“ laikų periodikoje paskelbti šio kalbininko straipsniai. Lietuvių kalbos istorijai didžiai vertingas taip pat jo 1939 m. parengtas fotografuotinis M. Petkevičiaus katekizmo leidimas, susilaukęs vėliau išsamių lingvistinių tyrinėjimų. Šiaip iš kitų reikšmingų darbų, prie kurių yra prisidėjęs J. Balčikonis, minėtinas kolektyvinis tikrinių vardų, ypač vietovardžių, žodyno rengimas spaudai. Lietuvos TSR Mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros institute yra didelė tokio žodyno karto-tekta, kurios nemažą dalį yra sudaręs Jubiliasas.

Atkūrus Tarybų valdžią Lietuvoje, J. Balčikonis buvo paskirtas Lietuvos TSR Mokslų akademijos Lietuvių kalbos instituto direktorium ir Vilniaus Valstybinio universiteto Lietuvių kalbos katedros vedėju. Taigi jam teko ne tik organizuoti tolesnį didžiojo Lietuvių kalbos žodyno leidimą, bet ir komplektuoti lituanistų dėstytojų kadrus sunkiomis pokarinio laikotarpio sąlygomis. Tarybinė Vyriausybė, didžiai vertindama J. Balčikonio nuopelnus lietuvių kalbos mokslui ir kultūrai, 1945 m. apdovanojo jį Darbo Raudonosios Vėliavos ordinu, be to, 1945 m. liepos 22 d. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsaku jam buvo suteiktas Lietuvos TSR nusipelnusio mokslo veikėjo vardas. 1946 m. J. Balčikonis buvo išrinktas Lietuvos TSR Mokslų akademijos tikroju nariu, o 1948 m. jam suteiktas mokslinis profesoriaus vardas.

Tarybiniais metais J. Balčikonis, be didžiojo Lietuvių kalbos žodyno, redagavo dar D. Kleino gramatikos vertimą iš lotynų kalbos, M. Petersono „Lietuvių kalbos apybraižą“, parašė keliasdešimt straipsnių straipsnelių įvairiais kalbos mokslo bei kalbos praktikos klausimais, parengė spaudai naujus Anderseno, Grimų, Haufo pasakų leidimus, išvertė Dž. Svifto „Keliones į tolimas pasaulio šalis“, „Arabų pasakas“, parengė autorizuotą J. Otremskio „Lietuvių kalbos gramatikos“ (I ir III t. t.) vertimą, be to, išugdė didžiulį būrį jaunų lituanistų, dirbančių įvairiuose mūsų respublikos mokslo baruose. Visi šie Jubiliaso darbai yra reikšmingas indėlis į socialistinę lietuvių nacijos mokslo bei kultūros lobyną.

Daugiausia J. Balčikonis nusipelnė lietuvių leksikografijai. Stambiausias ir svarbiausias jo leksikografinis darbas – tai didysis Lietuvių kalbos žodynas. Prie šio žodyno Jubiliasas yra dirbęs dvidešimt su viršum metų ir nuo jo dar nėra visai atitrūkęs net dabar – nenuilstamai vis dar renka žodžius.

Kaip žinoma, po K. Būgos mirties jo pradėto leisti Lietuvių kalbos žodyno darbas visiškai nutrūko ir buvo atgaivintas tik praėjus šešeriems metams. Naujai sudaryti redakcija, organizuoti žodžių rinkimą ir žodyną redaguoti 1930 m. pabaigoje buvo pavesta J. Balčikonui, kuris vyriausiuoju jo redaktorium yra išbuvęs ištiesai iki 1954 m., tik hitlerinės okupacijos metu nuo to darbo kurį laiką buvo pasitraukęs. Viena iš pasitraukimo priežasčių, be kita ko, buvo ir rašybos klausimas. Mat, tuo metu sudaryta prie žodyno redakcijos komisija, įpusėjęs spausdinti II tomą, pareikalavo keisti žodyno rašybą. Ligi tol žodyno rašyba buvo tradicinė – jablonskinė (tokia, kokia buvo vartojama J. Jablonskio „Visuomenės įnamių“ II leidime). Ją gindamas, J. Balčikonis žodynui komisijos persamąją rašybą vadino „lopyta“ ir atmetė⁶. Nustojus egzistuoti komisijai, J. Balčikonis vėl grįžo prie žodyno redagavimo.

Sunkiame žodyno darbe J. Balčikonis parodė ne tik didelio ištvermingumo, atsidėjimo bei kruopštumo, bet ir ypač daug meilės liaudies kalbos žodžiams: juos pats aistringai rinko ir kitus ragino rinkti. Perėmęs K. Būgos pradėtojo leisti Lietuvių kalbos žodyno 617 553 lapelių palikimą ir laikydamasis savo pirmtako tradicijų, J. Balčikonis žodžių rinkimą organizavo dviem barais: iš gyvosios kalbos ir raštų.

Pradėjęs dirbti prie žodyno, J. Balčikonis greit pastebėjo, kad ne visi senieji ir naujesnieji raštai yra gerai išrinkti, o kiti ir visai nerinkti. Todėl nuo pat žodyno redakcijos egzistavimo pradžios jos darbuotojų ir talkininkų buvo pradėti rinkti žodžiai iš visų svarbesniųjų spausdintų raštų, o taip pat ir iš rankraščių. Tam reikalui gautas iš Karaliaučiaus (dabartinio Kaliningrado) Bretkūno biblijos rankraštis, Clavis Germanico-Lithuana – dviejų tomų Karaliaučiaus archyvo rankraštis, Brodovskio Lexikon Lithuanico-Germanicum et Germanico-Lithuanicum – dviejų tomų rankraštis žodynas ir kt., iš kurių buvo išrinkti daugiausia retesni, įdomesni žodžiai ir posakiai, žinoma, neaplenkiant ir paprastesnių žodžių. Buvo renkami žodžiai iš Chilinskio, Rėzos, Baranausko biblijų, A. Juškos spausdintos ir rankraštinės žodyno dalies, visų pirmųjų ir vėlesniųjų svarbesnių rašto paminklų ir žodynų. Taip pat smulkiai išrinkta leksika iš lietuvių grožinės literatūros klasikų: Daukanto, Valančiaus, Žemaitės, Kudirkos, Vaižganto ir kt. raštų. Neužmiršti ir visi kiti žodynai, šiaip įvairiausio turinio knygos, žurnalai, laikraščių komplektai. Pirmajam žodyno tomui iš spaudos išeinant, jau buvo išrinkti žodžiai iš 2000 su viršum rašto paminklų, žodynų bei šiaip raštų; pačios redakcijos darbuotojų naujai užrašyta apie pusę milijono lapelių su žodžiais ir sakiniais.

Tačiau ypatingą dėmesį nuo pat pirmųjų žodyno darbo dienų J. Balčikonis kreipė į medžiagos rinkimą iš liaudies kalbos. Čia jis užsidegė nuostabių žodžių rinkimo entuziazmu ir parodė nepaprastą ištvermę. Pats iš savo gimtosios tarmės ir kitų vietų, o ypač iš Baltarusijos TSR lietuviškųjų salų, užrašė didelę daugybę vertingų žodžių su liaudiškais sakiniiais, tuo rodydamas sektiną pavyzdį kitiems rinkėjams⁷. J. Balčikonio žodžių rinkimo pagėmimą savo metu yra pastebėjęs ir taikliai charakterizavęs jo didelis bičiulis prof. J. Otremskis, sakydamas, kad „Žodžių rinkimas

⁶ Plg. jo straipsnį „Lopyta rašyba“, – „Panevėžio balsas“, 1942. VII. 31.

⁷ Iš liaudies kalbos ir raštų J. Balčikonis žodynui yra įteikęs iš viso keliasdešimt tūkstančių žodžių.

tai yra jo aistra. Be lapelių žodžiams užrašyti Balčikonio negalima net įsivaizduoti⁴⁰. Ši Jubilianto aistra nėra užgesusi ir dabar. Jos skatinamas J. Balčikonis, pavyzdžiui, 1964 m. gruodžio mėnesį žodynui yra įteikęs 200 su viršum žodžių, užrašytų iš gimtosios Ėriškių apylinkės ir Zietelos.

J. Balčikonis ne mažiau pasižymėjo ir kaip skatintojas rinkti žodžius. Jį nuolat buvo galima matyti bei girdėti mokytojų konferencijose, studentų būreliuose ar kitur kalbantį apie žodžių rinkimą. Jis tuo reikalu spaudoje dažnai kreipdavosi į jaunimą, mokytojus ar šiaip visuomenę. Štai, pavyzdžiui, straipsnyje „Visuomenė ir žodynas“⁴¹ 1933 m. rašė, kad didžiausias šaltinis žodynui parašyti esąs gyvoji mūsų kalba; iš ten surinkti žodžius galys ne atskiras asmuo ar atskiri žmonės, o visuomenė. Toliau jis čia nurodė, kad žodžių, reikalingų žodynui, esą kiekviename Lietuvos kampelyje, tiktai reikią jiems surinkti nemažai žmonių. Tiesa, visuomenė jaučianti savo priedermę rinkti žodžius, nes, pavyzdžiui, balandžio mėnesį buvo surinkta apie 10 000 lapelių su žodžiais, bet, esą, gaila tiktai, kad iš daugelio vietų lig šiol dar visai negauta nieko, lyg ten nebūtų nei šviesesnių žmonių, nei žodžių. Žodžių esą, tik trūksta rinkėjų. Taip rašė J. Balčikonis prieš trisdešimt dvejus metus. Tai buvo aktualu ir vėliau. Per kelerius metus jis suorganizavo daug talkininkų bei žodžių rinkėjų iš įvairių vietų.

Talkininkai rinko žodynui žodžius daugiausia iš liaudies kalbos, mažiau iš raštų. Kasmet talkininkų buvo surenkama beveik po kelias dešimtis tūkstančių žodžių. Daugiausia jie žodynui įteikė žodžių 1938 m., būtent, 97 893 lapelius. Iš viso per 10 metų ir 4 mėnesius (iki 1941 m. išeinant iš spaudos žodyno I tomui) talkininkų užrašyta iš liaudies kalbos ir raštų 552 963 lapeliai su žodžiais. Taigi drauge talkininkų ir pačios redakcijos darbuotojų per tą laiką buvo užrašyta apie milijonas lapelių su žodžiais. Rinkėjų, atsiuntusių redakcijai nors nedidelį skaičių žodžių iki I tomo išspausdinimo, buvo 857 žmonės.

Žinoma, tarp gerų žodžių rinkėjų buvo ir prastų. Mat, kai kurie rinkėjai nemokėjo sukirčiuoti, kiti nesugebėjo atskirti tarmės ypatybių nuo literatūrinės kalbos, tretinejstengė suprasti ir paaiškinti žodžių reikšmės. Pasitaikydavo ir tokių rinkėjų, kurie nemokėjo skirti tikrų žodžių nuo savo vaizduotės padarų, ir t.t. Tokiais atvejais redakcijai reikėjo tikrinti žodžius vietoje ar kreiptis į žmones, kilusius iš to krašto. Visa tai labai sunkino žodyno rengimą spaudai. Todėl su pamatu J. Balčikonis vėliau pasigedavo jau ne tiek apskritai rinkėjų, kiek gerų rinkėjų.

Savo kreipimuose spaudoje į visuomenę J. Balčikonis duodavo ir pluoštą naujai surinktų žodžių su sakiniiais kaip pavyzdžius, iš kurių būdavo matyti, kas žodynui daugiausia pageidaujama, kaip reikia žodžius su posakiais užrašyti, ir t.t. Šiuo ir kitais būdais, pavyzdžiui, spausdintomis ir platinamomis instrukcijomis, J. Balčikonis keldavo žodžių rinkėjų kvalifikacijas.

Žodynui siunčiamą medžiagą paštu ar atneštą rinkėjų J. Balčikonis imdavosi, kiek laikas leisdavo, pats peržiūrėti, todėl surinktąją medžiagą gerai pažinojo ir į žodyną dėjo, tik tvirtai įsitikinęs jos gyvumu, vertingumu. Neaiškumus ir trūkumus įvairiais būdais su didžiausiu atsidėjimu stengdavosi pašalinti. Jis pats važinėjo ir siuntinėjo redakcijos darbuotojus į atskiras vietas tikrinti neaiškius ar kuo nors

⁴⁰ Cit. iš J. Otremskio pranešimo, skaityto J. Balčikonio 60 m. amžiaus sukaktuvių minėjime.

⁴¹ Žr. „Gimtoji kalba“, 1933, 5 sąs.

trūktinus žodžius. Tuo tikslu redakcijos bendradarbiai važinėjo ir po lenkų ponų okupuotą Vilniaus kraštą, tikrindami bei tikslindami kai kurių rinkėjų užrašytus žodžius. Be to, buvo stengiamasi patikrinti bei patikslinti ir kai kurių ankstesniųjų žodynų žodžius. Taip, pavyzdžiui, vietoje buvo tikrinami A. Juškos žodyno žodžiai, užrašyti iš Veliuonos apylinkės. Redaguojant žodyną, neaiškiems žodžiams išaiškinti buvo siuntinėjamos į vietas mokytojams ar šiaip inteligentams tam tikros anketos (laiškeliai), skambinama telefonu ir t. t.

Lietuvių kalbos žodyno J. Balčikonis suredagavo ir išleido du pirmuosius tomus, turinčius iš viso netoli 2000 puslapių. Be to, jis yra parengęs ir III tomo pirmą redakciją. Tačiau tuo J. Balčikonio nuopelnai žodynui nesiribojo. Jis jautė, kad šis žodynas toli gražu dar nepilnas, kad dar daug naujų žodžių ir naujų reikšmių būtų galima sumedžioti iš liaudies kalbos. Todėl I-ojo tomo prakalboje jis rašė: „Tegu šio tomo pasirodymas paskatina visus gyviau prisidėti prie taip svarbaus mūsų kultūros darbo, koks yra žodyno leidimas. Žodyno autorius turi būti visa tauta“¹⁰. Šis jo linkėjimas neliko be atgarsio. J. Balčikonio nurodytu pavyzdžiu ir toliau buvo bei tebėra renkami žodžiai iš liaudies kalbos, iš žymesniųjų lietuvių grožinės literatūros kūrinių.

Kad dabar jau yra sukaupta arti dviejų su puse milijono lapelių žodyno karto- teka, kad galima buvo išleisti su daug gražios bei vertingos medžiagos šešis didžiojo Lietuvių kalbos žodyno tomus, įteikti spaudai septintąjį ir sėkmingai rengti tolimesnius, tai čia didelis nuopelnas priklauso ir J. Balčikoniu, sukėlusiam žodžių rinkimo ir žodyno darbo entuziazmą. Tik šio žodyno kartotekos pamatu galima buvo išleisti ir Dabartinės lietuvių kalbos žodyną, prie kurio suredagavimo taip pat daug yra prisidėjęs J. Balčikonis.

Redaguojant pirmuosius du tomus, didžiausias dėmesys kreiptas į liaudies kalbos žodžius. Žodžių reikšmėms iliustruoti pirmoje vietoje buvo duodami pavyzdžiai iš liaudies gyvosios kalbos ir tautosakos. Šiuo atžvilgiu J. Balčikonio redaguotasis žodynas yra ryškus liaudies kalbos veidrodis. Todėl nenuostabu, kad didysis Lietuvių kalbos žodynas daugeliui svarbiausių lietuvių kalbotyros darbų yra reikšmingiausias šaltinis, nors jame nebuvo išvengta ir tam tikrų trūkumų, kuriuos savo metu yra išskėlusi aikštėn mūsų respublikos periodinė spauda.

Būdamas didžiojo Lietuvių kalbos žodyno vyriausioju redaktorium, J. Balčikonis redakcijos bendradarbius telkėsi ne atsitiktinai, bet apgalvotai, pagal tam tikrus privalumus. Daugiausia jis atsižvelgdavo į tai, ar parenkamasis žodyno darbu asmuo gerai pažįsta gimtąją tarmę, kaip yra įsitraukęs į žodžių rinkimą, kaip moka anuomet vadinamąjį bendrąjį lietuvių kalbos kursą, kurį jis pats dėstė universitete, ir į panašius dalykus. Apskritai, redakcijos kolektyvas buvo telkiamas iš svarbesniųjų lietuvių kalbos tarmių atstovų.

Pridurtina dar, kad J. Balčikonis, būdamas didžiojo Lietuvių kalbos žodyno redaktorium, pasireiškė ne tik kaip mokslininkas-leksikografas, bet ir kaip taktiškas pedagogas, sumanus jaunų leksikografijos ir dialektologijos kadrų ugdytojas. Kiekvienam jo vadovaujamam bendradarbiui žodyno darbas – tai buvo gimtosios tarmės ir apskritai gyvosios liaudies kalbos meilės ir jos geresnio pažinimo mokykla.

¹⁰ Lietuvių kalbos žodynas (red. J. Balčikonis), I t., Vilnius, 1941.

Kita sritis, kurioje J. Balčikonis ilgus metus vaisingai darbuojasi, – tai lietuvių kalbos praktikos dalykai, ypač rašomosios kalbos kultūra. Įsitraukti į šią sritį tiesiog ar netiesiogiai bus paskatinęs, tur būt, įžymusis lietuvių kalbininkas J. Jablonskis. Be to, nemaža čia, be abejo, bus lėmusi ir Jubilato pasirinktoji profesija – gimtosios kalbos mokytojo bei dėstytojo darbas, reikalavęs nuolatos konkrečiai spręsti daugelį lietuvių rašomosios kalbos praktikos klausimų.

Kaip matyti iš J. Jablonskio prakalbos, pridėtos prie jo „Lietuvjų kalbos sintaksės“ vadovėlio, J. Balčikonis jau 1911 m. drauge su K. Būga ir J. Šlapeliu yra padėjęs to vadovėlio autoriui sukurti lietuviškus gramatikos terminus¹¹. Bet ypač išsiplėtė J. Balčikonio veikla lietuvių kalbos kultūros srityje nuo 1924 m., kai jis Kauno universitete pradėjo dėstyti bendrąjį lietuvių kalbos kursą. Šiuo metu jis ne tik gyvu žodžiu mokė būsimuosius pedagogus taisyklingai reikšti savo mintis gimtąja kalba, bet ir raštu periodinėje spaudoje dažnai prabildavo į to meto visuomenę aktualiais kalbos praktikos klausimais. Antai, 1925 m. „Lietuvoje“ jis išreiškė savo nuomonę dėl tuometinės Terminologijos komisijos darbo, sakydamas, kad „kalti terminus tokiems žodžiams, kaip *geografija, istorija, geometrija, trigonometrija, geologija* ir t.t. laikau tuščiu darbu – juk niekas, net patys terminologai, jų nevertos; mano nuomone, tokie naujadarai kalbą labiau pagadintų, kaip pataisytų“¹². 1927 m. ten pat jis kėlė balsą dėl gimtosios kalbos kultūros aukštojoje mokykloje, reikalaujamas, kad „aukštojoje mokykloje per paskaitas būtų girdėti visados taisyklinga kalba...“, kad knygos ir žurnalai, kuriuos leidžia universitetas, būtų kalbos gerumo pavyzdys“¹³; kritikavo vietų vardų dirbtinio, neracionalaus keitimo šalininkus¹⁴, polemizavo su B. Sruoga dėl šio rašytojo skirtingų pažiūrų į pasakų vertimus¹⁵, recenzavo Pr. Meškausko „Lietuvių rašomosios kalbos vadovėlį“ (I d., 1926)¹⁶, aiškino kalbos ir rašybos dalykų skirtumus¹⁷, taisė kalbos klaidas.

Kalbos praktikos atžvilgiu ypač yra įdomi ką tik minėta Pr. Meškausko vadovėlio recenzija, kurios autorius iš pradžių skatino ano meto lietuvių rašytojus, gerai nemokančius gimtosios kalbos, studijuoti J. Jablonskio raštus, o paskui nurodė nemaža to vadovėlio trukumų. Vienu iš didžiausių vadovėlio trūkumų recenzentas laikė tai, kad jame prie klaidų buvę priskirti tokie dalykai, kurie gali būti pateisinti gyvosios kalbos duomenimis, pvz.: *už valandėlės, upė Kražantė, spręsti uždavinį ant lentos, tėvas su žilais plaukais* ir kt. Šitokių pasakymų teisinimu J. Balčikonis skyrėsi ir nuo J. Jablonskio, kuris jų vietoje teikė vartoti: *po valandėlės, Kražantės upė, rašyti lentoje*¹⁸.

Nemaža straipsnių kalbos praktikos klausimais J. Balčikonis paskelbė taip pat 1933–1938 m. laikotarpiu, t.y. dirbdamas jau didžiojo Lietuvių kalbos žodyno redaktorium. Iš jų minėtina: 1935 m. išspausdinta V. Mykolaičio-Putino romano

¹¹ J. Jablonskis, Rinkiniai raštai, I, Vilnius, 1957, p. 440.

¹² J. Balčikonis, Dėl Terminologijos Komisijos darbo, – „Lietuva“, 1926. III. 10.

¹³ J. Balčikonis, Negreit, – ten pat, 1927. XII. 14.

¹⁴ J. Balčikonis, Dėl vietų vardų keitimo, – ten pat, 1927. XII. 22.

¹⁵ J. Balčikonis, Atsakymas ponui Baliui Sruogai, – ten pat, 1927. I. 26.

¹⁶ Ten pat, 1927. VII. 30.

¹⁷ J. Balčikonis, Kalba ir rašyba, – ten pat, 1927. XII. 29.

¹⁸ Žr. J. Jablonskis, Rinkiniai raštai, II, Vilnius, 1959, p. 80, 188, 225, 297 ir kt.

„Altorių šešėly“ kalbos recencija¹⁹, kurioje nurodytas pluoštas to romano žodyno ir sintaksės netaisyklingumų; tais pat metais išspausdintas polemienio pobūdžio straipsnis apie naująją *karininko* reikšmę²⁰, kuriame rekomenduojama šį žodį vartoti senovine „karo žmogaus, kario“ reikšme; 1938 m. paskelbtas straipsnis dėl *procento* kirčiavimo²¹, kur teikiama kirčiuoti *pròcentas*, o ne *proceñtas*, ir kt. Jo teiktasis *pròcento* kirčiavimas įsigalėjo dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje²².

Tačiau ypač suintensyvėjo J. Balčikonio veikla lietuvių kalbos kultūros srityje tarybinės santvarkos metais. Po ilgokos pertraukos vėl pradėjęs dėstyti aukštojoje mokykloje – Vilniaus Valstybiniame universitete, J. Balčikonis ne tik per paskaitas, bet ir šiaip kiekviena proga neužmiršdavo kalbos praktikos reikalų: visus skatindavo ir ligi šiol tebeskatina rūpintis savo kalbos gyvumu ir taisyklingumu. „Tiesoje“, „Literatūroje ir mene“, „Tarybiniame mokytojuje“ ir kt. periodiniuose ar neperiodiniuose leidiniuose jis paskelbė keliolika straipsnių straipsnelių, kuriuose aiškino dabartinės lietuvių kalbos akcentologijos, sintaksės ir leksikos dalykus, kėlė aikštėn spaudoje pasitaikiusius kalbos bei stiliaus negerumus. Antai, 1949 m. jis rašė apie „Moterų dieną“ (teikdamas daugiskaitinę lytį *moterų*, o ne *moters*)²³, 1951 m. – apie priesagos *-inis* būdvardžių kirčiavimą²⁴, 1956 m. – apie naudininko su padalyviu ir naudininko su bendratimi konstrukcijų vartoseną²⁵, 1957 m. – apie J. Jurginio ir V. Mikučionio knygos „Vilnius, Tarybų Lietuvos sostinė“ kalbą²⁶, apie A. Čiplio ir S. Pupeikio „Saulutės“ kalbą²⁷, 1959 m. – apie padalyvio ir pusdalyvio vartojimą²⁸, 1960 m. – apie bitininkystės terminus²⁹ ir kt.

Tiek teoriniu, tiek praktiniu atžvilgiu ypač įdomūs ir reikšmingi yra J. Balčikonio šiuo metu paskelbti straipsniai „Būdvardžiai su priesaga *-inis* ir jų kirčiavimas“, „Dėl dviejų kalbos klaidų“ ir „Apie pusdalyvio ir padalyvio vartojimą“. Pirmajame iš šių, pasirėmus gausiais liaudies šnekamosios kalbos pavyzdžiais, suformuluota labai aiški priesagos *-inis* būdvardžių kirčiavimo taisyklė, būtent: „Jei žodžio, iš kurio padarytas būdvardis su priesaga *-inis*, daugiskaitos naudininkas (arba daugiskaitos kilmininkas, įnag. ar vietin.) turi kirtį gale, kirčiuok priesagą, o jei neturi – kirčiuok šaknį (kamieną): *darbáms* – *darbinis*, *mėitams* – *mėitinis*...“³⁰ Šitokios taisyklės praktikoje dabar daugelio ir laikomasi. Antrajame ir trečiajame iš minėtų straipsnių su dideliu įžvalgumu aiškinami įvairūs netaisyklingo padalyvių vartojimo atvejai ir nurodoma, kad lietuvių kalboje padalyvio veiksmas turįs eiti lygiagrečiai su kitu (asmeninio veiksmožodžio) veiksmu ir negalįs

¹⁹ J. Balčikonis, Kelios pastabos dėl V. Mykolaičio-Putino romano „Altorių šešėly“ kalbos, — „Gimtoji kalba“, 3 sąs., Kaunas, 1935, p. 45–46.

²⁰ J. Balčikonis, Dėl naujosios karininko reikšmės, ten pat, 6 sąs., p. 86–87.

²¹ J. Balčikonis, Kaip kirčiuoti žodį procentas, — „Tautos mokykla“, Nr. 6, 1938, p. 152.

²² Žr. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, Vilnius, 1954, p. 630.

²³ J. Balčikonis, Moterų diena, — „Tiesa“, 1949.III.11.

²⁴ J. Balčikonis, Būdvardžiai su priesaga *-inis* ir jų kirčiavimas, — „Tarybinė mokykla“, Nr. 10, 1951, p. 35–37.

²⁵ J. Balčikonis, Dėl dviejų kalbos klaidų, — „Tarybinis mokytojas“, 1956. I. 26.

²⁶ J. Balčikonis, Rimti vieno leidinio kalbos trūkumai, — „Tiesa“, 1957. XI. 28.

²⁷ J. Balčikonis, „Saulutės“ kalba, — „Tarybinis mokytojas“, 1957. XII. 5.

²⁸ J. Balčikonis, Apie pusdalyvio ir padalyvio vartojimą, — „Rakstu krājums“, Rīgā, 1959, p. 45–46.

²⁹ J. Balčikonis, Bičių terminologija, — „Mūsų sodai“, Nr. 5, 1960.

³⁰ „Tarybinė mokykla“, Nr. 10, 1951, p. 36.

būti kito veiksmo padarinys (pvz., esą galima sakyti: „Sėjant linus užėjo lietus“, bet nederą sakyti: „Sėjant linus pasitaisė jo reikalai“)⁹¹.

Nors dėl atskirų J. Balčikonio kalbinių taisyčių tarybiniais metais, kaip ir anksčiau, nemaža yra ginčytasi ar tebesiginčijama, nors ne viena iš jo teiktųjų kalbos lyčių nepriėjo lietuvių literatūrinės kalbos praktikoje, tačiau vargu ar kas iš kritikų drįstų tvirtinti, kad štai tas ar kitas jo taisyimas esąs nieku neparemtas, iš piršto išlaužtas. Ką betaisydamas ar beaiškindamas, J. Balčikonis, panašiai kaip ir J. Jablonskis, visuomet žiūrėjo ir tebežiūri, kaip tas dalykas yra ar būtų pasakomas liaudies, kaimo žmonių. O liaudies kalbos dėsnių, jos gramatinės ir leksinės sistemos pažinimo atžvilgiu Jubilias po J. Jablonskio buvo ir tebėra didelis autoritetas: gausaus savo mokinių būrio padedamas ar betarpiškai jis yra taip ištyręs liaudies šnekamąją kalbą, ypač jos leksiką, jog bemaž kiekvienu konkrečiu atveju gali duoti teisingą atsakymą dėl vieno ar kito kalbos fakto gyvumo bei liaudiškumo.

Prie lietuvių literatūrinės kalbos turtinimo bei tobulinimo daug yra prisidėję taip pat J. Balčikonio pasakų ir šiaip grožinės literatūros kūrinių vertimai. Jie yra vieni iš geriausių kūrybiško liaudies kalbos išraiškos priemonių panaudojimo pavyzdžių lietuvių literatūroje.

Čia 80 metų sukaktuvių proga buvo suminėti tik tai kurie-ne-kurie Jubiliaso gyvenimo ir veiklos bruožai. Ilgas ir kūrybingas jo gyvenimas, žinoma, yra kur kas įvairesnis, turiningesnis bei vaisingesnis, negu čia buvo pavaizduotas. Tačiau ir iš suminėtu dalyku matyti, kad Jubilias yra išvaręs plačią vagą lietuvių kalbos mokslo ir kultūros baruose. Tebūnie leista palinkėti Jubiliasui ir tolimesnio tokio gražaus gyvenimo ir vis tokiu pat šviesiu protu dar ilgus ilgus metus vaisingai darbuotis.

⁹¹ „Rakstu krājums“, Rīgā, 1959, p. 45.

